Kijarida Kuhusu

Muundo wa Mamlaka ya Mahakama

LEGAL AND HUMAN RIGHTS CENTRE

LHRC

KITUO CHA SHERIA NA HAKI ZA BINADAMU

Kimeandaliwa na:

Kituo cha Sheria na Haki za Binadamu

© LHRC

Septemba, 2013

Yaliyomo

SHUKURANI..iv

UTAMBULISHO WA KITUO CHA SHERIA NA HAKI ZA BINADAMU....................................v

MAONO...v

TAMKO LA LENGO MAHUSUSI..........................v

LENGO KUU..vi

DIBAJI...vii

1.0 UTANGULIZI.. 1

2.0 NINI MAANA YA MAHAKAMA?................1

3.0 CHIMBUKO LA MAHAKAMA...................2

4.0 AINA ZA MAHAKAMA..............................3

4.1 Mahakama ya Rufaa ya Jamhuri ya Muungano...5

4.2 Mahakama Kuu ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania..........................6

4.3 Mahakama ya Hakimu Mkazi................ 7

4.4 Mahakama za Wilaya.............................8

4.5 Mahakama ya Mwanzo..........................8

5.0 Uwezo/Mamlaka ya Mahakama...................... 9

6.0 Aina za Mamlaka/Uwezo............................ 10

6.1 Mamlaka ya Kiwango cha Thamani..... 11

6.2 Mamlaka ya Awali.............................. 11
6.3 Mamlaka Pekee....................................12
6.4 Mamlaka ya Rufaa...............................12
6.5 Mamlaka ya Mapitio............................13
6.6 Mamlaka ya Usimamizi........................13
6.7 Mamlaka ya Mlingano..........................13
6.8 Mamlaka ya Ziada.............................. 13

7.0 HITIMISHO.. 16

SHUKURANI

Tunatoa shukurani kwa wanasheria wetu na wale wa kujitolea katika uandaaji wa vijarida hivi. Pia tunawashukuru kwa dhati wale wote walioshiriki kwenye kukirejea kijitabu hiki ili kuandaa toleo hili la tatu hususan Wakili Harold Sungusia, Wakili Fulgence Massawe, Wakili Jeremiah Mtobesya, Bw. Rodrick Maro na Bw. Evans Sichalwe, pamoja na wafanyakazi wote wa Kituo cha Sheria na Haki za Binadamu.

UTAMBULISHO WA KITUO CHA SHERIA NA HAKI ZA BINADAMU

Kituo cha Sheria na Haki za Binadamu ni shirika binafsi la kujitolea na la hiari ambalo si la kisiasa wala kibiashara. Kituo kimeandikishwa na kusajiliwa kwa mujibu wa sheria za Tanzania mnamo Septemba, 1995. Kabla ya kusajiliwa kama chombo huru, Kituo cha Sheria na Haki za Binadamu kilikuwa ni mradi wa haki za binadamu wa Mfuko wa Kuendeleza Elimu ya Sheria Tanzania (TANLET). Makao makuu ya Kituo ni Dar es Salaam na Arusha kuna ofisi ndogo.

MAONO

Kituo cha Sheria na Haki za Binadamu kina tamani jamii yenye haki na usawa.

TAMKO LA LENGO MAHUSUSI

Kituo cha Sheria na Haki za Binadamu ni shirika lisilo la kiserikali wala kibiashara linalojibidisha kukuza uwezo wa jamii ili iweze kukuza, kuendeleza na kulinda haki za binadamu na utawala bora nchini Tanzania.

LENGO KUU

Lengo kuu la Kituo cha Sheria na Haki za Binadamu ni kukuza uelewa wa sheria na haki za binadamu kwa jamii kwa ujumla na hasa wale wanajamii ambao kwa sababu moja au nyingine wameachwa nyuma. Uelewa utakuzwa kwa njia ya elimu ya uraia na msaada wa sheria.

DIBAJI

Kituo cha Sheria na Haki za Binadamu kina azma ya kusaidia jamii ya watanzania kuwa na uwezo wa kufahamu sheria za nchi pamoja na kufahamu haki zao ili kuzilinda na kuzitetea pamoja na kuheshimu haki za wengine ili hatimaye tuwe na jamii yenye utamaduni wa kuheshimu haki za binadamu pamoja na nchi inayoheshimu utawala wa sheria.

Tunafahamu kuwa kwa raia wa kawaida si rahisi kuzifahamu sheria zetu zote, na hata baadhi tu ya sheria zinazomgusa kutokana na mfumo tulio nao, ambao hautoi nafasi kwa watu wote kujua

sheria. Hali hii inasababisha watu wengi kujikuta katika matatizo ya kisheria ambayo yangeweza kuepukika kama angejua sheria. Ndio maana basi Kituo kimeamua kutoa machapisho haya na mengine, kwa lengo la kutoa msaada wa kisheria kwa raia.

Huu ni usaidizi kisheria unaotoa maelezo mafupi na ya msingi ya kisheria ili kukusaidia ndugu msomaji uweze kupata ufumbuzi au maelekezo ya tatizo linalokusibu. Ni lengo letu kuwa, katika vijitabu hivi tunatoa usaidizi wa moja kwa moja kwako wewe pale utakapokuwa na tatizo au mmoja wa ndugu au jamaa zako wanapopata matatizo ya namna hii.

Tunachokuomba ni wewe kusoma kwa makini; na pale suala lako linapokwenda mbali zaidi ya maelezo haya, basi utafute msaada wa kisheria au uende kwa mwanasheria aliye karibu na wewe ili aweze kukusaidia. Tunaamini utapata usaidizi huu kiurahisi zaidi na maelezo yaliyomo humu yatakusaidia kwa karibu. Umalizapo, tafadhali umsaidie na mwenzako kupata usaidizi huu.

Kituo cha Sheria na Haki za Binadamu

1.0 MADHUMUNI

Katika kitini hiki tunaangalia muundo wa mahakama katika Tanzania ili kumsaidia mtu yeyote aweze kutambua mamlaka mbalimbali za mahakama au baraza ambalo anaweza kwenda ili kupata utatuzi au nafuu juu ya suala ambalo linamtatiza.

2.0 NINI MAANA YA MAHAKAMA?

Mahakama ni chombo katika mfumo wa utawala wa dola ambacho ni moja kati ya mihimili mitatu ya dola, mingine ikiwa ni Serikali na Bunge. Mahakama inayo wajibu wakutoa tafsiri ya sheria za nchi.

Dola kama ilivyoainishwa hapo juu ina mihimili mitatu na kazi zake ni kama ifuatavyo:-

i. Bunge – kutunga sheria na kuisimamia serikali;

ii. Mahakama – Kutoa fasiri za sheria za nchi; na

iii. Serikali – Kusimamia na kutekeleza sheria pamoja na kutunga na kusimamia sera.

Vyombo hivi vitatu vikifanya kazi kwa uhuru, lakini kwa mipaka ya kiutendaji na kuheshimu

shughuli za kila kimojawapo, bila kuingiliana, ndio huleta utawala wa sheria katika nchi husika.

3.0 CHIMBUKO LA MAHAKAMA

Kama ilivyo kwa Bunge na Serikali, Mahakama pia inachimbuko lake katika Katiba. Katiba ndio sheria mama katika nchi zote duniani na katika nchi yetu pia.

KATIBA YA JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA YA MWAKA 1977, ndiyo iliyoanzisha mamlaka mbalimbali za dola kwa ibara zifuatazo:-

- Serikali (ibara ya 34);
- Mahakama (ibara ya 107 A);
- Bunge la Jamhuri ya Muungano (Ibara ya 62).

Kwa hiyo mahakama au idara ya mahakama inaundwa na Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 1977, na kupewa majukumu ya kutoa haki inapokuwa inasuluhisha na kuamua maswali mbalimbali iliyopewa mamlaka kuyashughulikia.

4.0 AINA ZA MAHAKAMA

Kuna aina zifuatazo za mahakama katika nchi yetu:

(i) Mahakama zinazoanzishwa moja kwa moja na Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania:

- Mahakama ya Rufaa ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania;
- Mahakama Kuu ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania;
- Mahakama Kuu ya Zanzibar; na
- Mahakama Maalum ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano.

(ii) Mahakama zinazoanzishwa na sheria ya Mahakama za Mahakimu ya 1984:

- Mahakama za Hakimu Mkazi;
- Mahakama za Wilaya; na
- Mahakama za Mwanzo.

(iii) Mahakama Maalum zinazoanzishwa na Sheria maalum kushughulikia masuala maalum:

- Mahakama ya Kazi;
- Mahakama ya Watoto;
- Mahakama Kuu ya Biashara;
- Mahakama Kuu ya Ardhi. n.k

Hivyo basi, Katiba na Sheria nyingine zinapounda Mahakama au Mabaraza huzipa au kuyapa mabaraza hayo nguvu za kushughulikia mambo kama yalivyoainishwa bayana katika Katiba au sheria husika. Katika kutekeleza nguvu au mamlaka hayo, mahakama hazina budi kuhakikisha kwamba zinatenda yale tu na katika mipaka ile tu ambayo sheria itatamka.

Kwa hiyo iwapo mahakama itaamua jambo nje ya mipaka ya mamlaka iliyopewa basi maamuzi yake yatakuwa ni batili kwani itakuwa sio kazi iliyoelekezwa kutenda. Kwa hiyo kabla ya kuangalia ni mamlaka au uwezo gani mahakama mbali mbali zinapewa, kwanza tuangalie muundo wa idara ya mahakama Tanzania, kutoka juu kwenda chini. Muundo wa Idara ya Mahakama Tanzania kwa kuchora jedwali ni kama ifuatavyo:

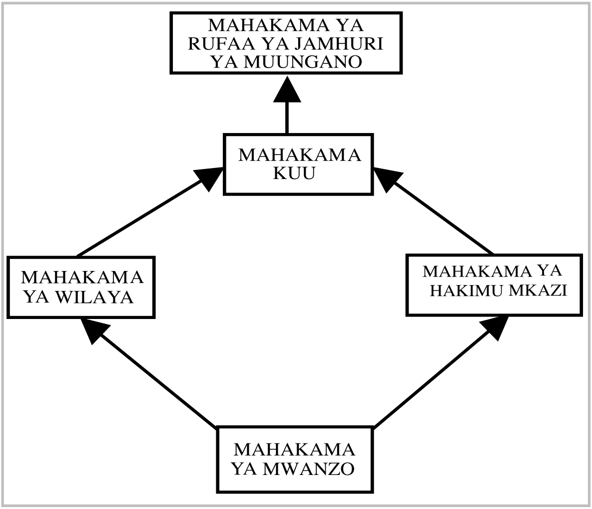

Kwa kutazama jedwali hili basi, huku tukiweka msisitizo katika Tanzania Bara, unaweza kusema muundo wa Idara ya Mahakama nchini ni:

4.1 Mahakama ya Rufaa ya Jamhuri ya Muungano

- Mahakama hii ndiyo yenye mmalaka ya mwisho katika kutoa haki na tafsiri ya sheria na ambayo ikishatamka hakuna mahakama ya chini yake tena inayoweza kupinga au kwenda kinyume na maamuzi hayo, na ni mahakama

ya kumbukumbu.[1] Mkuu wa mahakama hii ni Jaji Mkuu wa Tanzania ambaye ndie mkuu wa idara ya mahakama ikijumuisha mahakama ya Rufaa na Mahakama zote zilizo chini yake. Watu wanaoketi na kuamua mashauri katika mahakama hii huitwa Majaji wa Mahakama ya Rufaa.

- Sheria zinazoainisha nguvu, uwezo, mamlaka na mwenendo wa mahakama hii ni;
- Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, 1977
- Sheria ya Mahakama ya Rufaa ya 1979
- Kanuni za Mahakama ya Rufaa, 2009

4.2 Mahakama Kuu ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania (Ikijumuisha Mahakama Divisheni ya Biashara, Mahakama Kuu Divisheni ya Kazi na Mahakama Kuu Divisheni ya Ardhi)

Mahakama hii pia inaanzishwa na Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na ndio

1 Tukisema mahakama ya kumbukumbu tunamaanisha kwamba maamuzi yanayotolewa na mahakama hiyo yanaweza kutumika kama sheria au mwongozo kwa mahakama za chini pale ambapo zitakuwa zikitoa maamuzi juu ya suala fulani ambalo lilishawahi kutolewa uamuzi na mahakama ya kumbukumbu.

Mahakama ya chini kutoka Mahakama ya Rufani. Kiutendaji Mahakama Kuu ndio Mahakama ya juu kwa Mahakama zote za chini yake katika utendaji wa kila siku na ni mahakama ya kumbukumbu. Mahakama hii huongozwa na Jaji Kiongozi akikaa pamoja na Majaji wengine. Mamlaka ya Mahakama Kuu ni pamoja na kupokea rufaa kutoka mahakama za chini yake, kusikiliza mashauri ya madai na kesi za jinai ambazo imepatiwa uwezo wa kuzisikiliza kisheria, kutoa tafsiri ya sheria.

4.3 Mahakama ya Hakimu Mkazi

Mahakama hii inaanzishwa na Sheria ya Mahakama za Mahakimu ya 1984. Sheria hii inatamka kwamba Jaji Mkuu anaweza kutangaza kuundwa kwa Mahakama ya Hakimu Mkazi aidha katika eneo fulani la kijiografia au kwa sababu ya masuala fulani maalumu. Kwa kawaida Mahakama ya Hakimu Mkazi huonekana kama ni "Mahakama ya Mkoa." Tafsiri hii ni potofu, hatuna mahakama ya mkoa Tanzania bali tunamahakama ya Hakimu mkazi. Nguvu za mahakama hii zinapatikana katika sheria zifuatazo,

- Sheria ya Mahakama za Mahakimu, 1984
- Sheria ya Mwenendo wa mashauri ya Daawa,

1966

- Sheria ya Mwenendo wa Makosa ya Jinai 1985 na nyinginezo.

4.4 Mahakama za Wilaya

Sheria za Mahakama za Mahakimu inaanzisha pia mahakama za wilaya ambapo katika kila wilaya kunatakiwa kuwepo na mahakama ya wilaya itakayokaliwa na hakimu wa wilaya. Hakimu wa wilaya ana mamlaka ya kusikiliza kesi zote za jinai ambapo mahakama imepewa mamlaka kusikiliza. Hata hivyo hakimu huyo hana mamlaka juu ya mashauri ya madai kama hana elimu ya kiwango cha shahada mpaka pale tu anapoteuliwa na Jaji Mkuu kuwa Hakimu mwenye mamlaka ya kusikiliza mashauri ya madai.

4.5 Mahakama ya Mwanzo

Sheria ya Mahakama za Mahakimu ya mwaka 1984, inaanzisha kwenye kila wilaya mahakama ya mwanzo ambayo huwa na mamlaka katika eneo la wilaya ilimoanzishwa. Mahakama hii huanzishwa kutokana na ukubwa wa eneo katika wilaya. Katika utendaji aghalabu kila tarafa lazima iwe na mahakama ya mwanzo. Mahakama ya

mwanzo hufanya kazi ikisaidiana na wazee wa baraza wasiopungua 2. Lugha inayotumika katika mahakama hii ni Kiswahili na mamlaka yake ya awali ni kusikiliza mashauri ya daawa na jinai, yanayohusu sheria za kimila na sheria za Kiislamu. Pia Mahakama za Mwanzo husikiliza mashauri yote ya mirathi yanayohusisha sheria za kimila.

Mahakama ya mwanzo ni mahakama ya chini kabisa katika muundo wa mahakama na ndio mahakama ambayo jamii inaifikia kwa urahisi. Mamlaka ya mahakama hii katika jinai na madai si makubwa lakini inasaidia jamii kufikia mfumo wa sheria katika mambo yaliyo ya msingi.

5.0 Uwezo/Mamlaka ya Mahakama

- Mamlaka katika masuala ya jinai;
- Mamlaka katika masuala ya madai.

Uwezo au mamlaka ya mahakama huainishwa katika sheria iliyotungwa na Bunge au Baraza la Wawakilishi. Katika misingi hii basi ndio tumeweza kupata aina nyingi za mamlaka kama zinavyotamkwa na sheria mbalimbali.

6.0 Aina za Mamlaka/Uwezo

Kuna aina mbalimbali za mamlaka, ambazo mahakama hupewa na sheria zinazoanzisha mahakama hizo kwakuzingatia;

- Kiwango cha thamani ya mali/malipo inayodaiwa katika shauri husika;
- Aina ya tatizo kama ndoa, mikataba n.k.
- Eneo linalohusika;
- Uzoefu na utaalamu wa mahakimu kama stashahada, cheti au shahada ya sheria.

Baadhi ya mamlaka hayo ni kama ifuatavyo:

Mamlaka ya kieneo hutolewa ili mahakama kushughulikia masuala ambayo yamo ndani ya eneo ambamo mahakama hiyo imeanzishwa, kwa mfano kama kosa la jinai limetokea kwenye wilaya ya Tarime, Tanzania basi suala hilo litapelekwa katika mahakama ya mwanzo katika wilaya hiyo, kwa kuwa hapo ndipo shauri hilo lilipotokea. Vivyo hivyo suala hilo linashughulikiwa na mahakama ya wilaya basi litapelekwa ama kwenye mahakama ya wilaya hiyo au kwa mahakama ya hakimu mkazi, kama wilaya hiyo ina hakimu mkazi.

KUMBUKA: Mahakama kuu ya Jamhuri ya Muungano haina mpaka wa kieneo katika Tanzania bali inapokea mashauri kutoka popote nchini Tanzania.

6.1 Mamlaka ya Kiwango cha Thamani

Hii ni mamlaka ambayo kama mahakama zinashughulikia kesi ya madai kuna mipaka katika viwango vya pesa ambazo mahakama inaweza kushughulikia, kwa mfano- mahakama ya mwanzo, inaweza kushughulikia madai ya shilingi milioni tatu (3,000,000/=) kwa mali inayohamishika na shilingi milioni tano kwa mali isiyohamishika (5,000,000/=) ila haina kikomo katika mashauri ya mirathi ya kiislamu na kimila.

Mahakama ya Wilaya na mahakama ya Hakimu Mkazi inashughulikia daawa isiyozidi shilingi milioni mia moja (100,000,000/-) kwa mali inayohamishika na shilingi milioni mia moja hamsini (150,000,000/=) kwa mali isiyohamishika.

6.2 Mamlaka ya Awali

Hii ni mamlaka ya mahakimu ya kusikiliza shauri kwa mara ya kwanza. Hii ina maana kuwa suala

hilo likipelekwa kwenye mahakama ya juu bila kupitia pale katika mahakama hii basi shauri hilo aidha hutupwa au hurudishwa likasikilizwe kwanza kwenye mahakama yenye mamlaka ya awali ya kusikiliza shauri hilo. Mathalan, mahakama ya mwanzo ina mamlaka ya awali kushughulikia mambo yote ya sheria za mila na sheria ya Kiislamu. Kila shauri linalohusu mambo hayo likipelekwa mahakama ya Wilaya kabla ya kupitia mahakama ya mwanzo litatupiliwa mbali au litarejeshwa likasikilizwe mahakama ya mwanzo.

6.3 Mamlaka Pekee

Mamlaka haya hupewa kwa mahakama fulani pekee kusikiliza masuala fulani na inapopewa mamlaka hii hakuna mahakama nyingine inayoweza kusikiliza isipokuwa tu kama inasikiliza kupitia mamlaka hii mara nyingi hupewa kwa mabaraza maalum au vyombo fulani kama kwenye sheria ya usalama kazini, sheria ya kazi, sheria ya kiasili, sheria ya uhujumu uchumi n.k

6.4 Mamlaka ya Rufaa

Kila sheria inapotoa mamlaka kwa mahakama kusikiliza suala fulani hutoa haki na maelekezo

iwapo wahusika wasiporidhika watapeleka wapi malalamiko yao ya kutoridhika katika maamuzi hayo ya mahakama au mabaraza.

6.5 Mamlaka ya Mapitio

Mahakama ya juu hupewa mamlaka ya kupitia maamuzi ya mahakama za chini kuona kama ziliamua katika misingi ya haki na mipaka ya sheria.

6.6 Mamlaka ya Usimamizi

Mahakama za juu katika kila ngazi hupewa mamlaka ya usimamizi na utendaji katika mahakama zilizochini ya mamlaka zao.

6.7 Mamlaka ya Mlingano

Haya ni mamlaka ya aina moja yanayotolewa kwa mahakama zaidi ya moja. Mathalani mahakama ya Wilaya na mahakama ya Hakimu Mkazi zote zinauwezo sawa katika masuala ya jinai.

6.8 Mamlaka ya Ziada

Wakati fulani hakimu mkazi anaweza kupewa mamlaka ya ziada kusikiliza mashauri ambayo vinginevyo husikilizwa na mahakama kuu tu.

Maamuzi ya hakimu huyo yatachukuliwa kuwa ni maamuzi ya mahakama kuu, baada ya kuidhinishwa na mahakama kuu.

Baada ya kuelewa mamlaka mbalimbali za mahakama, tuzingatie pia sheria mbalimbali zinazotoa mamlaka hayo. Baadhi ya sheria hizo ni:-

i. Sheria ya Mahakama za Mahakimu 1984;

ii. Sheria ya Mahakama ya Rufaa 1979;

iii. Sheria ya Mwenendo wa mashauri ya daawa, 1966;

iv. Sheria ya Mwenendo wa Makosa ya Jinai, 1985;

v. Sheria ya Kanuni za Adhabu, Sura ya 16;

vi. Sheria ya Uhujumu Uchumi, 1984;

vii. Sheria ya Ushahidi, 1967;

viii. Sheria ya Makosa ya Kujamiiana, 1998;

ix. Sheria ya Ndoa, 1971;

x. Sheria ya Ardhi Na. 4/5 ya 1999;

xi. Sheria ya Mahakama ya Kazi;

xii. Sheria ya Juu ya Hali ya Watu, GN 219/63 GN 276/63;

xiii. Sheria ya Mabaraza ya Kata 1985, n.k.

7.0 HITIMISHO

Katika kitini hiki tumeweza kujifunza mambo mbalimbali kama vile maana ya mahakama, chimbuko la mahakama, aina za mahakama, Mahakama ya Rufaa ya Tanzania, Mahakama Kuu ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, Mahakama ya Hakimu Mkazi, Mahakama ya Wilaya na Mahakama ya Mwanzo. Pia tumeweza kuona kuwa kuna mahakama maalumu ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ambayo inakaa tu pale kunapotokea tatizo kuhusu tafsiri ya Katiba juu ya jambo linalohusu Muungano.

Pia zingatia kuna mabaraza maalum ya mashauri ya Ardhi ambayo mahakama za kawaida hazina mamlaka na mashauri hayo isipokuwa Mahakama Kuu na Mahakama ya Rufaa. Pia kuna baraza la usuluhishi na uamuzi la masuala ya ajira.

Ndugu msomaji, ni matumaini yetu kuwa kijarida hiki kimekupa ufahamu wa kutosha juu ya mfumo mzima wa mahakama. Hii itakusaidia wewe binafsi, pia kushauri wengine wapeleke wapi mashauri yao/yako ili haki iweze kutendeka.